

IN MEMORIAM HANGYA ANDRÁS

1912–1988

*nívolyan és lelkiismerettel kövönként
H. B.*

29. 1977. Nov. 24.

HANGYA ANDRÁS HALÁLHÍRÉRE

Most, amikor a Londonból érkezett hír hallatán búcsúzni vagyunk kénytelenek Hangya Andrástól, eszembe jut, hogy utóbbi találkozásaink alkalmával mintha a halálról beszélt volna leginkább. S ez most csak utólag tudatosodik bennem úgy igazán, a maga igazi súlyával. Akkor föl sem tűnt annyira, mert valahogy természetes, mintegy magától értetődő volt, hogy erről beszélgessünk, mert hát Hangya Andrásnak valójában a halál volt az egyetlen és igazán nagy festészeti témája. Hát nem a rémület és a halálfélelem ül a háború előtt festett szabadkai rikkancsok és a délről érkezett favágók arcán éppúgy, mint a tizenkilences menekültekén? Nem a félelem, a fájdalom, az arcot görcsbe ráncoló nyomor, tehát végső fokon a halál jelenik meg a maga jelképségében az impozáns Harlekin-sorozat minden darabján? De igen, és a halált revelálják a zenészekről, színészekről, cirkuszosokról festett képei csakúgy, mint a Noé bárkája, a tágas terek vagy az asztaltársaságok emberei. Mi több, még aktjai arcán is a halál tanyázik.

Ne csodálkozzunk, hogy a halál ígézetében születtek alkotásai, mert mi, akik közelebbről ismertük, tudtuk, számára a halál volt a mérőléc az ember érzelmi világának megítélésében. Igen, ő a csendből és a halálból építette művészetét, s hogy ezt mennyire meggyőződésszerűen tette, annak bizonyítéka, hogy még baráti leveleiben (amelyből talán sok száz van birtokunkban) nemegyszer fektette önmagát ravatalra. Most, halálhírének vételekor is úgy éreztem, Hangya, valahol ott a távoli Londonban, úgy fekszik egy ravatalon, ahogyan számtalanszor megfestette: hátan, egy szál gatyában, lelógó kezekkel. Körülötte senki, csak valami nesz. A halál után is sercegő szakálltüskék nesze.

S mintha vágya is teljesülni látszanék: szinte meztelenül vagy inkább nyomtalanul tűnik el közülünk. Most az egyszer sikerült megszöknie. A negyvenes években – jut eszembe – csak Szabadkáról Zágrábba szökhett, hogy onnan, amikor már terhesnek érezte a létet, ki-kisurranjon Londonban élő feleségéhez, de leginkább úgy térve vissza, hogy arról ott csak a konyhaasztalon hagyott cédula tanúskodott. Ilyen volt a most az életből is kisurrant Hangya András. Úgy szeretett volna élni, mintha a világon sem lenne. Észrevétlenül, magányban, egyedül. De egyedül-e valójában? Talán mégsem. Egyedül festményeivel, egyedül Rembrandt, Goya, Millet festményeivel és festészeti gondjaival.

Bár állandó szökésben volt, mi tudjuk, mindig itt volt közöttünk. És marad is. Festő-

nek legalább akkorának, mint az ötvenes években hivatalosan is elismerték, azzal, hogy az ország valóban legjobbjával képviselte képzőművészetünket szerte Európában. S azt is tudjuk, hogy itthon, itt, a vajdasági képzőművészetben a helye szorosan ott van Milan Konjovićé mellett.

Nyugodj békében!

1989. január 29-én,
halálhírének vétele napján

BORDÁS Győző

HANGYA HALÁLA

A műterem magas ablakait beragasztgatta pakkpapírral. Akárha egy templomot sötétített volna el. Észbontóan alapos munkát végzett, még véletlenül sem lehetett rést találni. Az olcsó papír idővel megsárgult, drága pergamenként világított.

Persze, hogy nem a fény zavarta. Lelki sebével bújt el.

Van egy 62-es temperája, amelyen szépen megfigyelhető ez a különös elfüggönyözés: magányos alak ül a tábori ágy szélén, az elfüggönyözött, illetve beragasztott ablaksor előtt: érezni az ecset sietségét, hogy a képen is minél előbb elzárja a „belátást”. A figura még az önarckép jegyeit viseli, de a jellegzetes Hangyavonások már itt is álarcokká csomósodnak, merevednek. Az arcon ugyanaz az elfüggönyözési folyamat játszódik le.

Olykor arra gondoltam, ha alacsonyabb a műterem – rejtekhelye, apja alakja nem nő olyan óriásivá. Vagy épp azért vonult vissza a templomnyi műterembe, hogy végére járjon a dolognak – engedte, hogy végre visszatérjen, végképp hazajöjjön, örökre ott maradjon vele az apja.

Anyjával Ómoravicáról, ahol 1912-ben született, Szabadka külvárosába kerülnek, egy regényes házba: a házigazda szentképeket fest, a háziasszony kerítendő...

Hangya apja vasutas volt (egy az egyben Kafka hatalmas apa-figurája, a nevezetes Levél Apámnak című írásból, amely mint tudjuk, valóságos levél volt), csak ritkán járt haza, akkor is legtöbbször megverte valamiért.

Most ott a műteremben hazatérhetett. Minden bizonnyal azért ragasztgatta le az ablakokat, hogy ne lássák: hetvenévesen is kisgyerekként él az édesapjával, aki mellesleg nem érti, mire való a festészet, mire való a kép. És ő nem is mer képet befejezni, legfeljebb csak leveleibe rejt egy-egy kis színes semmisséget. Mit szólna apám, ha befejezném, mondta egyszer, és én képtelen voltam felfogni szavait.

Állandóan készenlétben élt. Mindent elpakolt, becsomagolt. Olcsó pakkpapírba. Drága sárga pergamenbe. Készenlétben arra, hogy elutazzon (Szabadkára, Londonba). Készenlétben a halálra.

Tábori ágját minden reggel összecsucukta, elrejtette. Nagyon ügyelt, nehogy valami elárulja, hogy ő alszik, táplálkozik (joghurton és korpán élt), nehogy apja azt találja hinni: önállóan próbál élni.

A műterem közepén levő kis tábori asztalon dolgozott. Kis, hordozható (könnyen evakuálható) alkimista műhely. Levelet írt. *Levelet festett*. Angolul tanult. Pszichológiát

olvasott. Felesége pszichológusként dolgozott Londonban, és londoni baráti körök is elsősorban pszichológusokból állt. Ezért kísérte a pszichológia tudományát. Meg hogy magát gyógyítsa. A gyógyítás talán nem a legmegfelelőbb kifejezés, ő normális foglalatosságnak tudta ezt már jóval feleségével való megismerkedése előtt is. (Tudhatta, aki nem lesz apává, apjával küzd egész életében.)

Állvány is volt a műteremben. Magam is több kitűnő olajképet láttam rajta, ha bejelentés nélkül törtem rá. Ám egyet sem fejezett be, egyet sem mert befejezni: átfestette, lekaparta, kettévágta.

Sokat üldögéltem abban a katedrálisokat idéző műteremben (ahol a magasabb lények jelenléte egyértelmű volt), de semmi érdemlegeset sem tudtam mondani, kérdezni. Egyszer reggeltől estig olvastam neki róla írt jegyzeteimet. (Életében csak egy Stupica-kép segítségével, áttételével mertem leírni műtermét – annak túltéltetett ürességét.) Most, ahogy meghalt, most már tudom, mit kellett volna mondanom neki. Azt, hogy fesse meg apja alakját, fesse le az óriás vasutast. Úgy, ahogy Kafka lefestette, megírta apját. Vagy ahogy például Miljenko Stancić megfestette a vasutas apa figuráját. (Igaz, Stancić apja jóságában nőtt gölemmé, mint Dragojevićtól megtudjuk, legömbölyítette a bútorok sarkát, nehogy megüsse magát a fia.)

Műterme alatt volt egy kis szobája. Sosem használta. Ő fönn táborozott a műterem sivatagának közepén. Ideiglenesen. Egyszer ott aludtam. Régi, sötét ebédlőgarnitúra volt a bútor, külön nagy polccal a tányéroknak.

Megdöbentett a szoba abszolút csupaszsága. Bár egy festmény lett volna a falon, egy tenyérnyi kép. De éppen ez volt elképzelhetetlen. Azt mondta, elcsomagolta az edényeket, el, mindent. Nehogy háziasszonyoskodni kerekedjen feleségének kedve, ha hazalátogat.

Többször nyilatkozott arról, hogyan találkozott még ott Szabadka külvárosában Millet-vel. Már akkor elhatározta, ő is a szegények festője akar lenni. Az is lett, ugyanis Balázs G. Árpád, a nagy szociális festő is ott élt. Erről, ha a Zemlja csoport és Andrejević-Kun hatásáról beszélünk, sosem szabad megfeledkezni, hiszen figyeljük csak meg, mit írt Todor Manojlović Balázs G.-ről: „Az ipari munkások, vándormunkások, favágók alakját ő vitte be elsőként újabb festészetünkbe. Balázs úrnak e tárgya azóta karriert futott be, egy egész mozgalom, művészetünk egy törekvésének jelszavává lett...”

És Hangya a szegények festője is maradt. A szegények szegény festője.

Néhány éve Zágrábban dolgozó lányomnak ő, Hangya keresett albérletet közel műterméhez. Emlékszem, lányom idős háziasszonya, aki látásból már évtizedek óta ismer-te Hangyát: *striček bogecnek* nevezte.

Lányom mesélte, hogy ha átment hozzá a műterembe, mindig megdöbentette a tömény magány. Egyszer azt mondta, két hete nem váltott szót senki emberfiával. És akkor már vagy tíz éve kutyája sem volt.

Hangya volt az egyetlen jugoszláv művész, aki az 50-es évek után már nem fogadott el sem monumentális, sem modernista rendelést attól a társadalomtól, amely, igaz, a sztálinizmus ellen lázadni tudott, de jövőjét kölcsönökre építette. Nem játszotta meg az amerikai nagybácsit, megmaradt *striček bogecnek*. Ő éppen akkor vonta vissza művészetét, akkor kezdett el bőjtölni, amikor a jugoszlávok Triesztbe jártak. Akkor kezdett el bőjtölni előre, helyettünk is.

Az imádság egy formájaként ecsettel celebrálta semmis képeit kis tabori asztalán – sivatagba kihelyezett tabori oltárán. Többször hangsúlyoztam, nem program, nem ellenművészet volt a levélkép, az umgemaltes Bild. A kaparás, a kínlődás – a szenvedés valós volt.

Kortársai közül egyedül Sáfrány ítélte meg helyesen Hangya helyzetét, helyét: „Nem vélekedtem mindig így: éretlen fővel én is legyintettem nemegyszer, ha Hangya festészetéről esett szó, mondván, hogy Cézanne-ig még csak eljutott, de onnan már csak visszafelé megy. Híg vélemény volt bezzeg ez, mondvacsinált hasonlat, mert kikapcsoltam belőle Hangya művészetének tartalmát, nem láttam meg a sajátos hangulatot sem, mely minden Hangya-kép együtthatója, tehát semmit sem láttam meg abból, mely feljogosítja Hangyát arra, hogy a festészet vágánya mentén külön állomást jelentsen.”

A monumentális képek helyett sötét, semmis miniatúrákat fest. Susan Sontag írja Beckett képzőművészeti szövegei kapcsán: „Beckett felvázolta egy »elszegényített festészet« eszméjét, egy olyan festészetét, amely »hitelesen meddő«, semmifajta képre nem képes.”

Egy ilyen festészet szentélye lett az a műterem.

Igen, minél hatalmasabbá nőtt apja szelleme, Hangya annál inkább tőpörödött. A leragasztott ablakok, a számtalan maszk mögött Hangya egy külön kísérletet hajtott végre:

azonosult a nevével.

Canetti szép Kafka-könyvében az író egy, a kínaiakéra emlékeztető képességéről értekezik, mármint a kicsinnyé, kicsiny lénné való zsugorodás képességéről. Ám ezt Canetti nem köti össze az apa gölemmé növésével.

Ahogy Hangya apja végre gölemmé nőhetett, úgy válhatott ő végre: *hangyává*.

Sötét levélképein a festékpöttyek e hangyányi lény jelzőlámpái, világítótornyai – e hangyányi lény színesen izzó napocskái.

Az utóbbi években mind többet utazott Londonba. Jobb a klíma, mondta. És ott kedves mestereinek képei. Ott is festegetett, de szinte zsebben. London egy-egy pillanatra egérútnak tűnt. Legalábbis nekünk úgy tűnt, nekünk, akik csak képzelt betegnek hittük.

Azt írtam fent, állandóan készenlétben állt arra, hogy elutazzon. Készenlétben a halálra. És elutazott Londonba. Ahol immár el is temették.

Lám, végül is sikerült apja szellemét bezárnia az elsötétített katedrálisba; sikerült megszöknie előlünk, hiszen Zágrábban még el-elértük, zaklattuk – *festettük*.

TOLNAI Ottó

A MINIATŰR FORMA NAGYSÁGA

Östehetséget köszöntött 1933. június 11-én a szabadkai *Napló* újságírója, Magyar Domokos Festőzseni a pult mögött című cikkében, minek következtében egyszerre vált ismertté a városi értelmiség előtt ez a Moravicáról származó, szegény sorsú gyerek, Hangya András. A *Napló* cikke nemcsak bedobta a nevet a köztudatba, hanem kiváló ajánlólevélnek is bizonyult az ifjú művész számára, hiszen még ugyanebben az évben Szabadkán megrendezték első kiállítását, hogy azután Zombor, majd Nagybecskerek és ismét Szabadka következtek. 1936-ban, a sorrendben harmadik szabadkai kiállítása, amelyet a Zeneiskolában tartottak meg, már igazi festővé avatta, s szinte háttérbe is szorította a nála jóval idősebb és már befutott alkotók iránti érdeklődést. Erről tanúskodik az az adat, hogy munkáit sokan méltatják, többek között Szegedi Emil, Munk Artúr, Havas Károly és mások. Hangya képein az „élő proletárfigurákat” veszik elsősorban észre, valamint azt, hogy – Lévay Endrét, a *Híd* szerkesztőjét idézzük – „Hangya Bandi képein saját lelki életét, egyéniségét és mélyről jövő, igaz gondolatait adja. Ő az élet festője. A kép az ő élete, gondolata és álma”.

Kezdetben megfigyelőkészsége tudatában spontánul festett meg mindent, amit csak látott maga körül, azt hangoztatva, hogy a szegények festője kíván lenni. És valóban úgy is lett, ahogyan elképzelte: rajzai által vált személyiséggé. Szinte csodálatra méltó, milyen könnyedén és magabiztosan vetette papírra az élet bizarrnak tűnő jeleneit: városzzéli nyomortanyákat, zsúfolt várótermeket, toprongyos koldusokat és favágókat, züllött utcalányokat... Nem véletlenül írták méltatói, hogy „képének lelke van”, mert Hangya András részvétellel szemlélte ezt a világot. Nem vitás, hogy e „könnyen olvasható” festői témák miatt az akkor még autodidakta mesterének, Balázs G. Árpád festészete folytatójának látták. S nem is tévedtek, hiszen az ún. szociális témák művészi megformálásában a két háború között ők a legjelentősebbek egész Vajdaságban. Munkásságuk beleillik abba a vonulatba, amelynek jeles képviselői Zágrábban az 1929-ben alakult Zemlja, Belgrádban pedig a 35-ben létrejött Život csoport köré tömörültek.

Hangya András az 1938-ban megrendezett nevezetes Híd-kiállításon immár „kiforrott” egyéniségként vesz részt. Erre az eseményre már Belgrádból az akadémia felől érkezik többedmagával, akik valamennyien az angazsált művészet tisztelői. Az akkor legismertebb tanár, Petar Dobrović (1890–1942) növendékei ezek a fiatalok, de sem akkor, sem utána nem a szocializmus hirdetői. Tény, hogy a szabadkai művészek körében

a szocrealizmus sohasem vert gyökeret, s maga Hangya is a mesterség elsajátítását tartotta fontosnak, s ezt adta tovább az 1945-ben induló fiataloknak is. Hangya tehát Dobrovic szellemét hirdette egészen 1947-ig, Zágrábba való költözéséig.

A művész Hangya az első valóban jelentős kritikát B. Szabó Györgytől kapta. A *Szabad Vajdaság* 1945. november 24-i számában olvashatjuk: „Úgy hisszük, hogy Hangya ezen a kiállításon (a petrovgradi, azaz zrenjanini kiállításról van szó – megj. B. D.) nincs szerencsésen képviselve. Az a festő, aki először fejezte ki a bácskai magyar proletáreltetet és aki először mutatta be Bácska másik arcát, az igazi arcát – sem kompozícióval, sem színesen, nyugodtan és szélesen megfestett »Udvarrésztletével« koránt sincs képviselve... Hangyának ismét talákoznia kell a vajdasági tájjal és a vajdasági étellel, és embertípusokat kellene festenie. Mindezt a vajdasági képzőművészet és önmaga érdekében is.”

A festő megfogadja ugyan B. Szabó tanácsát, de tökéletesíteni is kívánja magát. Ezért Zágrábba költözik, ahol Ljuba Babić (1890–1974) tanítványa lesz, s ott is telepszik meg véglegesen.

Hangya András sohasem akart más lenni, mint ami. Ő a világosan felismerhető üzenetek festője volt és maradt, de kézjegye sajátos és utánozhatatlan, egyedi. Éppen a hagyománytisztelő jellege miatt került ez a festészet a kritika kereszttüzébe, s bár mindig is hangsúlyozták bírálói, hogy a dogmatista szocialista realizmust messze elkerülte, s az úgynevezett angasztált művészet mezsgyéin belül maradt, mégis felrötták neki: nem kíván lépést tartani az új világ új követelményeivel. Így lettek haragosai a kritikusok, s ő műtermi magányába zárkózva alkotott tovább, a nagyméretű vásznakról mindinkább áttérve a levelezőlap nagyságú miniatűrökre, ebben a „műfajban” alkotva meg a második, számokban is impozáns életművét. Zseniális rajzoló volt, és kitűnő kolorista. A néhány évvel ezelőtt készült kismonográfijában olvashatjuk festői ars poeticáját is, miszerint: „a festészet is, mint minden művészet, az ember érzelmi világának a tükré, egy belülről átélt világ kivetítése... Igyekeztem mindig azt festeni, amiről volt mondanivalóm”.

Ezek a zágrábi magányában készült levélrajzok, bár vázlatoknak tűnnek, mégsem azok: egy intim kreativitás magas szintű művészi lecsapódásai. Az élet színpadának mélyen emberi tartalmakat hordozó megvalósulásai. Figurális kompozícióin a kompok és bárkák, körhinták és cirkuszössztrak, utca- és piacterek, valamint bánatos bohócai, színészei, zenészei tehát festészetének tárgya a mindennapok meggyőző metaforája, a kis emberek sorsszerűségének, végzetszerűségének ragyogó művészi megvalósulásai. Külön tanulmányt kellene írni festői komponálókészségéről is, képeinek időtlenségéről, s arról a kreatív, szinte monumentálisnak tűnő erőről, amely csak a legnagyobb művészeket jellemzi. Mély meggyőződése, hogy levélképeinek kreatív töltete teszi Hangya Andrást rendkívül nagy és figyelemre méltó alkotóvá. Nagyméretű vásznai, mint amilyenek például Az állomáson (1978), A velencei Szent Márk tér (1954), a Fiákerek (1950), a Hazafelé tartó parasztok (1934) és még sok más alkotása antologikus értékű, de levélképei, mint amilyenek az említett monográfiában a 35., 44., 49. vagy az 51. sorszámot viselők, felülmúlhatatlanok. Egy autentikus festő vitális képi fogalmazásai ezek. Nem csoda: Hangya számára a festészet jelentette az életet, a képekkel szállt szembe a hitványsággal, a saját és az ún. kisemberek nevében. Most már kimondhatjuk: a csatát ő nyerte meg.